

Hámori József

Az anyanyelv szerepe a magyarság jövőjében – az agykutató szemével

Mit jelent az anyanyelv? A meghatározás szerint: anyanyelvnek azt a nyelvet nevezzük, amelyet az ember gyermekkorban a szüleitől vagy a környezetétől megtanul, és azt mindennapi élete során természetes módon, külön fordítás nélkül képes használni, illetve gondolatait ezen a nyelven képes a legkönnyebben kifejezni. A magyar anyanyelv lehet (a) édesanyanyelv, azaz az édesanya nyelve és (b) édes anyanyelv, ahol a jelző az érzelmi hátteret is felvillantja. – Mi jellemző a magyar anyanyelvre, amely megkülönbözteti elsősorban az indoeurópai nyelvektől?

Miért van az, hogy amikor a magyar kultúráról beszélünk, akkor elsősorban éppen a magyar nyelvre, az anyanyelvre gondolunk? Én azt hiszem, hogy azért, mert ez a nyelv egészen nagyszerű abból a szempontból, hogy befogadó nyelv. Ezt soha nem szabad elfelejteni. Az idők során, ahogy jöttünk Ázsiából errefelé, és ahogy letelepedtünk itt, a környezetünkől is átvettünk szavakat. Sok szláv és török eredetű szó van a magyarban. Továbbá nagyon sok a latin eredetű szó is. A középkorban a latin volt az európai közös nyelv. Valószínű, hogy ha Mátyás királlyal társalogtunk volna, egy idő után latinul is folytathattuk volna. Az akkori latin nyelv egyébként nem sokban különbözött a ma is használatos egyházi latin-tól. A latin mellett német hatások is „érték” a magyar nyelvet – különösen a XIX. században. A magyar nyelv tehát befogadó nyelv. Talán azt is lehet mondani, jó értelemben, hogy a magábefoglalás (asszimiláció) nyelve. Ez alatt azt értem, hogy a XVIII. században összesen volt másfél millió ember ebben a nagy Kárpát-medencében, aki magyarul beszélt. Másfél millió. A XVIII. század folyamán éppen ezért külföldön az a vélemény terjedt el, hogy a magyar nyelv kihalóban van. Ennek a legismertebb megfogalmazása Herder (1744–1803) híres jóslata: „Ott élnek a magyarok, szlávok, németek, oláhok és más népek között a lakosság gyenge kisebbségéül, és pár század múlva talán nyelvüket is alig lehet majd megtalálni” (in: Kosztolányi 1931: 47). Ám Herder rövidesen visszavonta nyilatkozatát. Elismeri, „kiváló írók akadtak Magyarországon II. József alatt” (i. h.). Belátja, hogy nagy kincs a magyar nyelv. „Van e népnek kedvesebb valamije, mint nyelve? Bence él egész gondolatvilága, múltja, története, hite, életalapja, egész szíve, lelke” (i. h.).

A XVIII–XIX. században nagy számban települtek be a németek – svábok, szászok és így tovább. Nem az erdélyi szászok-

ra gondolok, ők jóval korábban letelepedtek már Erdélyben. Nagyon sok szlovák, szerb, zsidó is betelepült az akkori Magyarország területére. Olyan mértékben egyesültek a XVIII. század második felétől kezdve egészen a XIX. század végéig, hogy ma, mintegy 13 millió ember beszél magyarul a Kárpát-medencében. Tudni kell, hogy a 13 milliónak nagy része természetesen genetikailag mindenestre nem magyar. Nyelvében magyar, következésképpen kultúrájában is magyar. Mi tette lehetővé azt, hogy a másfél millió magyarul beszélő nem tűnt el, hanem megmaradt, sőt sokasodott? Ezt a nyelv, ez az egészen sajátos felépítésű, nyelvtani rendszerű nyelv tette lehetővé, ahogy ezt nyelvészeink is állítják. A magyar olyan nem indoeurópai nyelv, amelynek az egyik legjobban kutattott rendszerszerű nyelvtani leírása van. Ez nagy előnyt jelent. Az indoeurópaiól gyökeresen eltérő nyelvszerkezet és nyelvi gondolkodás ráirányította a figyelmet a magyarra, amely elsősorban a mondatát tekintve más típusú. A nyelvi rendszer (grammatika) egyébként nagyon fontos része a nyelvnek általában is. A magyar nyelv pedig egészen sajátos ilyen szempontból: szinte megváltoztathatatlan az az alapszerkezet, az az alap nyelvtani rendszer, amelyre ráakódtak a befogadott, a sokszor magyarosított szavak. Tulajdonképpen a szavak befogadására nagyon is alkalmas nyelv, amely ezzel élt is. Vagyis anyanyelvünk sajátosságai segítettek abban, hogy a magyar kultúra általában is fennmaradhasson, változásokkal a mai napig.

A másik sajátossága nyelvünknek a részben képi gondolkodás. Ez általában a nyelv történeti gyökeréig vezet vissza. Még a suméreknel alakult ki a körülbelül 500–600 logogramból álló írott nyelv. Ez az írott nyelv, és ez nagyon fontos, képi nyelv volt. Tehát képekkel fejezte ki azt, amit mondani akart. Ez miért lényeges? Azért, mert az emberek a vizualitást tekintve elsősorban jobb féltekések, a beszélt nyelvet tekintve pedig bal féltekések. Tehát ezt a kettőt hozta össze akkoriban még a logogramos írás; vagyis a képi megjelenítést és ugyanakkor a beszélt nyelvet. Beszéltek is, amikor írott nyelven közöltek valamit, hiszen használták a logogramokat. Ezt a szakaszt követte a nagy változás: Babilon. Babilonban elvesztettünk valamit azzal, hogy kialakult az akkád beszélt és írott nyelv. Az írott jelek, mint a nyelv elemi egységei, már tükrözték azt fonológiaiilag, amit éppen mondtak. A képiség kezdett kiszorulni az írott nyelvből, és elvontabbá vált. 3400 éve volt a második nagy áttörés: a föníciaiak 22 elemi írásjeggyel (gra-

fémával) mássalhangzós (konzonáns) írást találtak ki. Tulajdonképpen ez már az írás alfabetikus formája, amely már teljesen elvont, nincs semmiféle képiség benne. A mai ábécé alapját pedig a görögök, helyesebben a hellének, 2800 éve dolgozták ki. Tulajdonképpen az összes európai írott nyelv erre a görög ábécére vezethető vissza. Vagyis, és ez nagyon fontos, az írott ábécével, a betűkből összerakott fogalmakkal, tárgyakkal már nem képekben, hanem csak a bal féltekénben gondolkotunk. Ez az áttevődés a bal féltekére egyben jelentős veszteséget is jelentett. Ennek következményeként az esetek jelentős részében már nem megfogható fogalmakban, tárgyakkban gondolkodnak az euroatlanti népek.

A magyar nyelv viszont egészen máig megőrzött valamit a jobb féltekés, képi gondolkodásból is. Ezt első sorban a magyar népdalban, illetve a magyar költészetben lehet kimutatni, mint ahogy azt kiváló műfordítónk, Dedinszki Erika (Hollandiában) bizonyította be. Úgy tűnik, hogy ez a képi gondolkodásmód (Balassitól egészen a mai napig) a magyar költészet és így a magyar nyelv rendkívüli értéke.

Erre utalt a nemrég elhunyt nagy tudós, Teller Ede is, amikor azt fejtegette egyik írásában, hogy a magyar költészet, kiemelkedően Ady Endre költészete hogyan termékenyítette meg fizikai kutatómunkáját. Másik híres fizikusunk Balázs Nándor (Einstein, Schrödinger és Dirac munkatársa) részletesebben is elemezte a magyar nyelv és a természettudományok kapcsolatát Csíkszeredában, az ottani Márton Áron gimnáziumban elmondott beszédében. „Sokat foglalkoztatott a kérdés, mi lehetett az oka, hogy annak idején oly sok kiváló magyar tudós dolgozott szinte egy időben külföldön, de idehaza is. S akkor rájöttem valamire. Nézzük csak, van-e valami közös ezekben a nagyságokban, Neumannban, Wiegnerben, Pólyában, Fejérben, Rieszben...? Igen, a nyelv, az anyanyelv, mely mindannyiunk ifjúkorának éltető tudatformáló rendszere volt, sajátosan magyar stílusúvá alakította gondolkodásunkat, talán ebben rejti a probléma gyökere. Azt kezdtem vizsgálni, van-e a magyar nyelvnek a többitől eltérő, különös sajátossága, ami megjelenik az emberek, tudósaink gondolkodásmódjában. A magyar fizikusok a tudományos problémák megoldásakor rendszerint konkrét, egyedi esetekből indulnak ki, azokat igyekeznek minél jobban általánosítani. Az ügyesen megfogalmazott egyszerű alapkérdés gyakran

rejt a lényegét, s utat nyit az absztrakció felé. A magyarok erős konkrétumérzésének a gyökereit én a nyelvben, annak szerkezetében kerestem. Úgy érzem, rájöttem a dolog nyitjára. A magyar nyelv sajátos vonása a konkrét hasonlatokra, *képekre építő kifejezésmód*. A konkrétumot nem annyira főneveink, hanem igéink adják meg, s a magyar nyelv hihetetlenül gazdag az igék módosulásaiban is, hogy egy példát említsek: csöppen, csöpög, csöpörög... S majdnem minden kifejezés egy konkrét kép alkalmazása. Tűrhetően beszélek négy vagy öt nyelvet, de egyikben sem figyelhető meg a képszerű gondolkodásnak ennyi leleménye, ilyen gazdagsága. Nem járok tehát messze az igazságtól, amikor azt mondom, hogy a szellem és a nyelv összefonódásának vagyunk itt a tanúi. *S a konkrétumokból kiinduló gondolkodásmód ezért vert gyökeret a lelkületünkben.*”

Illyés Gyula (1975) véleménye a magyar nyelvről hasonlóképpen fontos, amikor jellemezzük nyelvünket: „A magyar nyelv természeténél fogva az egyszerűséget és a világosságot kívánja. Nem minden nyelv ilyen. Ebből az következik, hogy a jó magyar írás és beszéd tanítását voltaképpen a helyes gondolkodás tanításával kell kezdeni. Ki gondolkodik helyesen? Aki az igazat keresi. Az írás és a beszéd módja mindenkit leleplez.”

Végezetül idézem másik nagy költőnk, Kosztolányi Dezső (Kosztolányi 1927) kitarukozását a magyar nyelvről: „A tény, hogy anyanyelvem magyar és magyarul beszélek, gondolkodom, írok, életem legnagyobb eseménye, melyhez nincs fogható. Nem külsőséges valami, mint a kabátom, még olyan sem, mint a testem. Fontosabb annál is, hogy magas vagyok-e vagy alacsony, erős-e vagy gyöngye. Mélyen bennem van, a vérem csöppjeiben, idegeim dúcában, metafizikai rejtélyként. Ebben az egyedülvaló életben csak így nyilatkozhatom meg igazán. Naponta sokszor gondolok erre. Épp annyiszor, mint arra, hogy születtem, élek és meghalok.”

IRODALOM

Illyés Gyula 1975. Anyanyelvünk. Gondolat Kiadó, Budapest.

Kosztolányi Dezső szerk 1931. Mit mondanak nyelvünkről a külföldiek? Pesti Hírlap Nyelvőre, Budapest, Franklin Társulat.

Kosztolányi Dezső 1927. Ábécé a nyelvről és a lélekről. Új Idők, 1927. december 18.

IDŐREND – a nyelvi gondolkodás biológiai változásainak meghatározó állomásai

sumér nyelv	képjel írás (logogramok*) képi gondolkodás (jobb és bal agyféltekés gondolkodás)	Kr. e. III. évezred végétől
akkád nyelv	az írott jelek már tükrözték a beszédet, hangjelölő írás, a képi írás kezd kiszorulni (bal félteke túlsúlya)	Kr. e. II. évezredtől (Babilon)
föníciai nyelv	az írásrendszer elemei egységeivel (graféma**) kialakított mássalhangzós írás (elvont, bal agyféltekés gondolkodás)	Kr. e. 1600-tól
ógörög nyelv	a valódi ábécét a hellének dolgozták ki; a képi gondolkodás a tárgyról megszűnt; az összes európai írott nyelv erre épül (teljesen bal féltekés gondolkodás)	Kr. e. 800-tól

A magyar nyelv megőrzött valamit a jobb féltekés látásmódból, és azt egyezteteti a bal féltekés beszélt nyelvvel (részben képi gondolkodás).

* A logogram (logograph) szót vagy kifejezést jelentő (képi) jel, pl. az ókorban; ** a graféma az írásrendszer legkisebb, elemei egysége.